

เส้นทางการท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณเชื่อมโยงวิถีความเชื่อไทยในจังหวัดเชียงใหม่

อรไท ครุฑเวช*, พิมพ์ชนก อาจวิชัย**, วรัญชัย แซ่ตัน**,
ฉันทพนธ์ เลหาจรัสแสง**, วรพจน์ ตรีสุข***

บทคัดย่อ

โครงการวิจัยเรื่อง เส้นทางการท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณเชื่อมโยงวิถีความเชื่อไทยในจังหวัดเชียงใหม่ มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาและรวบรวมทรัพยากรการท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณเชื่อมโยงวิถีความเชื่อไทยในจังหวัดเชียงใหม่ 2) วิเคราะห์ศักยภาพของทรัพยากรด้านการท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณที่เอื้อต่อการสร้างเส้นทางการท่องเที่ยวเชื่อมโยงวิถีความเชื่อไทยในจังหวัดเชียงใหม่และ 3) พัฒนาเส้นทางการท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณเชื่อมโยงวิถีความเชื่อไทยในจังหวัดเชียงใหม่ โครงการวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้ระเบียบและเครื่องมือการวิจัย คือ ข้อมูลสัมภาษณ์แบบกึ่งมีโครงสร้าง เป็นการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรวมจำนวนผู้ให้สัมภาษณ์ทั้งหมด 30 คน และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมโดยการลงพื้นที่ 12 สถานที่พร้อมกับถ่ายภาพจุดบันทึกในขณะที่ลงพื้นที่ ผู้วิจัยใช้การวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (Content analysis) สำหรับการสัมภาษณ์ และประเมินศักยภาพสถานที่โดยใช้ SWOT Analysis และ TOWS Matrix ผลการวิจัยพบว่าแหล่งท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณ อย่างน้อยจะต้องมีคุณสมบัติสอดคล้องกับแนวคิด 3A's ในด้านของทรัพยากรการท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณเชื่อมโยงวิถีความเชื่อไทยในจังหวัดเชียงใหม่ส่วนใหญ่พบว่าเป็นวัดพุทธ สถานที่ที่สัมพันธ์กับศาสนาพราหมณ์ และเป็นสถานที่ที่มนุษย์สร้างขึ้นโดยความเชื่อส่วนบุคคล ด้านการจัดการ ภาครัฐหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับสถานที่ยังให้การสนับสนุนน้อยในด้านงบประมาณ ด้านการพัฒนาสถานที่ท่องเที่ยวพบว่า ขาดการโฆษณาสถานที่ท่องเที่ยวให้เป็นที่รู้จักในวงกว้าง และความพร้อมของสถานที่ท่องเที่ยวบางแห่งยังไม่ได้รับมาตรฐาน SHA ซึ่งส่งผลทำให้มีความเสี่ยงในเรื่องสุขอนามัยรวมถึงการแพร่ระบาดของโรคไวรัส COVID-19 สถานที่ท่องเที่ยวที่พบส่วนใหญ่ยังไม่ได้ยกระดับด้าน Digital Technology และขาดการศึกษาและขาดข้อมูล ด้านการท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณในจังหวัดเชียงใหม่ ผู้วิจัยได้เสนอแนะการพัฒนาเส้นทางการท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณเชื่อมโยงวิถีความเชื่อไทยในจังหวัดเชียงใหม่ได้เป็น 3 เส้นทาง ดังนี้ 1) เส้นทางการท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณเชื่อมโยงวิถีความเชื่อไทยด้านโชคลาภ 2) เส้นทางการท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณเชื่อมโยงวิถีความเชื่อไทยด้านการทำงาน และ 3) เส้นทางการท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณเชื่อมโยงวิถีความเชื่อไทยด้านความรัก

คำสำคัญ : การท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณ, เส้นทางการท่องเที่ยว, ความเชื่อไทย, เชียงใหม่

* ผู้ช่วยศาสตราจารย์ คณะบริหารธุรกิจและศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลล้านนา

** นักวิจัย คณะบริหารธุรกิจและศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลล้านนา

*** อาจารย์ประจำ คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏภูเก็ต

Corresponding author, email: oratai.k@rmutl.ac.th, Tel. 0857141609

Received : August 20, 2021; Revised : April 28, 2022; Accepted : June 1, 2022

Spiritual Tourism Routes Relating to Thai Ways of Belief in Chiang Mai

Oratai Krutwaysho*, Pimchanok Artwicha**, Waranchai Saetan**,
Chanthapon Laohajatsang**, Worapot Treesuk***

Abstract

This research entitled Spiritual Tourism Routes Relating to Thai Ways of Belief in Chiang Mai has three key research objectives. These are 1) to examine and complement information on spiritual tourism resources relating to Thai ways of belief in Chiangmai, 2) to analyze their potentials favorable to initiating spiritual tourism routes in Chiangmai, and 3) to develop the proposed spiritual tourism routes relating to Thai ways of belief in Chiangmai. A qualitative research approach was employed with semi-structured interviews as the key research technique for data collection. The total of thirty key informants were interviewed, including direct observation at 12 fieldworks with notes and photo taking. Content Analysis was used to analyze the interview data, supplemented with SWOT Analysis and a TOWS Matrix of tourism resources analysis. The results highlighted that spiritual tourism attractions must contain at least the 3A's standard. In Chiangmai, most spiritual tourism resources were Buddhist temples, sacred sites connected with Brahmanism and holy sites built with personal belief. These spiritual tourism locations received little attention from public, private and other involved organizations, including funding, development support, and public relations. Many spiritual locations were not suitable as a tourist attraction, not to mention their promptness to meet the criteria of the Thailand Safety and Health Administration (SHA) resulting in possible hygiene risks and COVID-19 pandemic. There have been serious needs for improvements of digital technology, as well as further studies and in-depth information collection with regard to spiritual tourism and locations in Chiangmai. For research recommendations, three spiritual tourism routes relating Thai ways of belief in Chiangmai were deemed appropriate, namely: 1) spiritual tourism route on luck, 2) spiritual tourism route on occupations and 3) spiritual tourism route on love and affection.

Keywords : Spiritual tourism, Tourism routes, Thai ways of beliefs, Chiangmai

* Assistant Professor, Faculty of Business Administration and Liberal Arts, Rajamangala University of Technology Lanna.

** Researcher, Faculty of Business Administration and Liberal Arts, Rajamangala University of Technology Lanna.

*** Instructor, Faculty of Management Sciences, Phuket Rajabhat University.

Corresponding author, email: oratai.k@rmutl.ac.th, Tel. 0857141609

Received : August 20, 2021; **Revised** : April 28, 2022; **Accepted** : June 1, 2022

ความสำคัญของปัญหาการวิจัย

การท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณ (Spiritual tourism) สามารถสรุปความหมายในภาพรวมได้ 2 ลักษณะ คือ 1) การท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงร่างกาย ความคิด และจิตวิญญาณ กับ 2) การท่องเที่ยวเชิงศาสนาเพื่อแสวงหาความสุขหรือความสบายใจจากศาสนานั้น ๆ ขึ้นอยู่กับความเชื่อทางศาสนา ความเชื่อของบุคคล และความต้องการที่จะบรรลุเป้าหมาย โดย Rao (2019) กล่าวว่า การท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณเป็นมุมมองที่กว้างกว่าการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและการท่องเที่ยวเชิงศาสนาเป็นเพียงแค่ส่วนหนึ่งของการท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณ และเป็นการท่องเที่ยวเพื่อค้นหาจุดมุ่งหมายและความหมายของชีวิต การท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณจึงเป็นการเชื่อมโยงของจิตใจ ร่างกายและจิตวิญญาณของคน และไม่ได้เกี่ยวข้องกับศาสนาใด ๆ โดยเฉพาะ อย่างไรก็ตาม ชันญ วรชวีภาค (2560) ได้ขยายคำนิยามเพิ่มเติมในด้านการท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณว่า สามารถเน้นไปในเรื่องของไสยศาสตร์และความเชื่อ ดังนั้น การท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณจึงสามารถขยายความถึงความเชื่อโดยรู้สึกเกรงขามหรือกลัวในสิ่งที่เข้าใจว่าเหนือธรรมชาติที่ไม่สามารถทราบด้วยเหตุผลตามหลักวิทยาศาสตร์ รวมถึงความต้องการเพื่อตอบสนองทางด้านจิตใจ เช่น 1) วิญญาณ 2) ผีสางเทวดา 3) เครื่องรางของขลังและ 4) โชคลาภ เป็นต้น ดังนั้น การกระทำที่เข้าข่ายไสยศาสตร์นั้นเป็นการกระทำที่หวังผลในระยะอันใกล้ ขณะที่แบบแผนความเชื่อที่เข้าข่ายศาสนาเป็นการกระทำที่หวังผลระยะยาว เช่น เรื่องของโลกหน้า นรกสวรรค์ ดังนั้น ตามนัยยะนี้อาจสรุปได้ว่ากิจกรรมการท่องเที่ยวศาสนาอาจนับเป็นการท่องเที่ยวที่มีเป้าหมายที่เป็นไสยศาสตร์ หรือมีลักษณะทั้งไสยศาสตร์และศาสนาในเวลาเดียวกัน ชันญ วรชวีภาค (2560) ได้แบ่งรูปแบบการท่องเที่ยวที่สัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามความหมายข้างต้นไว้มากถึง 12 กิจกรรม เช่น การสวดมนต์ การใช้เครื่องรางของขลัง การทำพิธีบูชาโยน เช่น การสังเวยอาหารหรือเนื้อสัตว์ และการใช้สัญลักษณ์บางอย่างเช่น การนำเอาพระพุทธรูป เหรียญ หรือสายประคำ มาคล้องคอเพื่อให้เกิดความมั่นใจและความรู้สึกใกล้ชิดกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เป็นต้น

การท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณที่ได้รับความนิยมในประเทศไทยสามารถยกตัวอย่างได้จากคำชะโนดที่อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี โดยมีความเชื่อว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์และเป็นดินแดนที่เชื่อมต่อกับถ้าพญานาค เป็นที่เคารพและศรัทธาของคนในจังหวัดอุดรธานีและอีสาน มีนักท่องเที่ยวที่แสวงบุญและนักท่องเที่ยวจากทั่วทุกสารทิศที่เดินทางมากราบสักการะนำบายศรีมาถวายศาลพ่อปู่ศรีสุทโธและแม่ย่าปทุมมาขอพรด้านโชคลาภและหน้าที่การงาน มีการทำพิธีบวงสรวง แก้วบน ซึ่งไฮไลท์จะอยู่ที่การส่องดูน้ำตาเทียนที่หยดลงในขันต้นน้ำมนต์ (ข่าวช่อง 8, 2563) จำนวนนักท่องเที่ยวที่เดินทางมาคำชะโนดตลอดปี พ.ศ. 2562 ตั้งแต่วันที่ 1 มกราคม 2562 ถึง 31 ธันวาคม 2562 มีนักท่องเที่ยวเดินทางมากราบไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์คำชะโนดจำนวนทั้งสิ้น 3,361,780 คน ซึ่งเป็นข้อมูลจากเครื่องตรวจนับคนที่ติดตั้งบริเวณสะพานทางเข้าคำชะโนด โดยเดือนมิถุนายน 2562 มีจำนวนนักท่องเที่ยวน้อยที่สุด จำนวน 184,031 คน และเดือนธันวาคม 2562 มียอดนักท่องเที่ยวสูงที่สุด จำนวน 423,233 คน (สำนักข่าวกรมประชาสัมพันธ์, 2563) ปัจจัยที่ผู้มีความเคารพศรัทธาถวายต่อพ่อปู่และแม่ย่าถูกแปลงเป็นงบประมาณมาดูแลทุกคนที่เดินทางมา เพื่อปรับปรุงสถานที่ให้สะดวก สวยงาม และปลอดภัย (สยามรัฐ, 2563) ตัวอย่างที่สำคัญอีกสถานที่หนึ่งคือ วัดเจดีย์หรือวัดเจดีย์ไฉ่หรือตาไฉ่ ที่อำเภอลือชัย จังหวัดนครศรีธรรมราช โดยจากตำนานเล่าขานจากชาวบ้านละแวกใกล้เคียงอธิบายว่า ในอดีตวัดแห่งนี้รกร้างมาเป็นเวลานานจนเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2500 มีการบูรณะวัดและเป็นທີ່ประดิษฐานของ “พ่อท่าน” พระพุทธรูปเก่าแก่ที่อยู่มาตั้งแต่ยังเป็นวัดร้าง ส่วนชื่อไฉ่หรือตาไฉ่นั้น คือ รูปไม้แกะสลักของเด็กชาย อายุราว ๆ 9-10 ขวบ ตั้งอยู่ในศาลาในวัดเจดีย์ ที่มีความเชื่อกันว่าเป็นวิญญาณศักดิ์สิทธิ์ที่สถิตอยู่ เป็นที่เคารพบูชาสักการะของชาวบ้านตั้งแต่ในระแวกใกล้เคียงไปจนถึงต่างจังหวัด จากศรัทธาที่เชื่อกันว่า “ขอไหว้ได้รับ” โดยเฉพาะเรื่องโชคลาภและการค้าขาย (สิทธิพงษ์ บุญทอง, 2561) จากสถิติของกระทรวงการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย พบว่าจังหวัดนครศรีธรรมราช ในช่วงฤดูกาลท่องเที่ยวมีจำนวนนักท่องเที่ยวสูงสุดถึง 330,000 คนต่อเดือน ซึ่งหนึ่งใน

สถานที่ท่องเที่ยวสำคัญอย่างวัดเจดีย์ ที่มีไอ้ไข่วัดเจดีย์เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทำให้มีนักท่องเที่ยวไปบนบาน ขอพร รวมถึงแก้บน ต่อวันสูงสุดถึง 25,000 คน (เสียงใต้, 2563)

จังหวัดเชียงใหม่นับเป็นศูนย์กลางการท่องเที่ยวของภาคเหนือได้รับความนิยมเป็นอย่างมากในหมู่นักท่องเที่ยวชาวไทยและชาวต่างชาติ อย่างไรก็ตาม เส้นทางท่องเที่ยวที่นิยมในจังหวัดเชียงใหม่ จากการศึกษาเบื้องต้นพบว่ามีเส้นทางที่เป็นที่นิยม 4 เส้นทาง คือ 1) แหล่งท่องเที่ยวในตัวเมือง เป็นเส้นทางท่องเที่ยวที่นิยมสำหรับนักท่องเที่ยวทุกประเภท สถานที่ท่องเที่ยวสำคัญคือ พระธาตุดอยสุเทพ วัดเจดีย์หลวง ถนนคนเดิน ไนท์บาซาร์ ถนนวัวลาย เป็นต้น 2) แหล่งท่องเที่ยวฝั่งทิศเหนือ เป็นเส้นทางท่องเที่ยวสำหรับผู้ชื่นชอบธรรมชาติและชมความงามของธรรมชาติและการผจญภัยต่าง ๆ จะประกอบไปด้วยปางช้าง น้ำตกแม่สา สวนกล้วยไม้ ถ้ำเชียงดาว 3) แหล่งท่องเที่ยวฝั่งทิศตะวันออก เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีการจำหน่ายสินค้าที่ระลึกต่าง ๆ ได้แก่ รมบ่อสร้าง ผ้าไหม อัญมณี เครื่องเงิน และเครื่องหนัง เป็นต้น และ 4) แหล่งท่องเที่ยวฝั่งทิศใต้ เป็นเส้นทางท่องเที่ยวทางธรรมชาติ ประกอบด้วย ดอยอินทนนท์ น้ำตกแม่กลาง น้ำตกแม่ยะ (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สำนักงานจังหวัดเชียงใหม่ [ททท.], 2562) จะเห็นได้ว่าจังหวัดเชียงใหม่ยังใช้เส้นทางท่องเที่ยวแบบดั้งเดิมไม่มีความหลากหลายและไม่ได้ใช้ประโยชน์จากสถานที่ท่องเที่ยวที่เชื่อมโยง ร่างกาย จิตใจ จิตวิญญาณ ตามค่านิยมของการท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณซึ่งสามารถสร้างรายได้ให้เพิ่มขึ้น และสอดคล้องกับแนวคิดและความเชื่อของนักท่องเที่ยวชาวไทย ซึ่งเป็นนักท่องเที่ยวหลักของจังหวัดเชียงใหม่เมื่อเปรียบเทียบกับจำนวนนักท่องเที่ยวในปี พ.ศ. 2562 ที่พบว่า จำนวนนักท่องเที่ยวโดยรวมของจังหวัดเชียงใหม่มีจำนวนทั้งสิ้น 10,820,564 คน ประกอบด้วยนักท่องเที่ยวไทยจำนวน 7,447,702 คน และนักท่องเที่ยวต่างชาติเป็นจำนวน 3,372,862 คน (สำนักงานจังหวัดเชียงใหม่, 2564) นอกจากนี้ การท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณ ควรมีการศึกษาเพิ่มเติมว่า สามารถเป็นเครื่องมือเยียวยาวิกฤตการท่องเที่ยวจากผลกระทบโควิด 19 (COVID-19) ได้หรือไม่ โดยเน้นการท่องเที่ยวภายในประเทศ ดั่งเช่นกรณีศึกษาของไอ้ไข่วัดเจดีย์จังหวัดนครศรีธรรมราช

ยิ่งไปกว่านั้น งานวิจัยเกี่ยวกับเส้นทางท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณในจังหวัดเชียงใหม่ยังไม่ปรากฏชัดเจน โดยจากการทบทวนวรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในจังหวัดเชียงใหม่พบว่า งานวิจัยของ สรรพสุริยชัย และสุวารี นามวงศ์ (2563) เรื่องการพัฒนาจุดหมายปลายทางแหล่งท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณกับพฤติกรรมนักท่องเที่ยวในจังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเน้นการศึกษาด้านการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว และขึ้นภาณุสนธิ (2559) เรื่องการท่องเที่ยวเชิงสุขภาวะด้านการพัฒนาการฟื้นฟูจิตวิญญาณ กรณีศึกษาจังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งไม่สัมพันธ์กับการสร้างเส้นทางท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณในจังหวัดเชียงใหม่ที่คณะผู้วิจัยศึกษาอยู่ในปัจจุบัน ดังนั้นจากที่มาและปัญหาของงานวิจัยดังกล่าวผู้วิจัยจึงเลือกศึกษาการพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณเชื่อมโยงวิถีความเชื่อไทยในจังหวัดเชียงใหม่ซึ่งเป็นจังหวัดที่มีทรัพยากรการท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณเชื่อมโยง มีวิถีความเชื่อไทยและล้านนา และมีความหลากหลายในผลิตภัณฑ์การท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณ เช่น วัดไทย วัดไทลื้อ พระธาตุ และพระพิฆเนศที่เป็นศาลและรูปปั้น เป็นต้น จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องศึกษาศึกษาทรัพยากรด้านการท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณเชื่อมโยงวิถีความเชื่อไทยในจังหวัดเชียงใหม่ เพื่อพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวเพื่อสร้างความหลากหลายในผลิตภัณฑ์ทางการท่องเที่ยวด้านการท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณที่กำลังเป็นที่นิยมและยังขาดการศึกษา โดยจากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยได้กำหนดมุมมองของความเชื่อไทยด้านไสยศาสตร์ทางความต้องการ โดยมีขอบเขตความต้องการ 3 ด้าน คือ 1) ความรัก 2) โชคลาภ และ 3) ความเจริญก้าวหน้าในหน้าที่การงาน ซึ่งสามารถนำมาเป็นเส้นทางท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณได้ ทั้งนี้ยังสามารถเพิ่มความหลากหลายทางการท่องเที่ยว รวมถึงเพิ่มรายได้ทางการท่องเที่ยวของจังหวัดเชียงใหม่ได้ ตลอดจนสามารถยกระดับสถานที่ท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงการท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณในจังหวัดเชียงใหม่ และส่งเสริมการสืบสานวิถีความเชื่อไทยเพื่อการสร้างที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจให้กับสังคมได้

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาและรวบรวมทรัพยากรการท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณเชื่อมโยงวิถีความเชื่อไทยในจังหวัดเชียงใหม่
2. เพื่อวิเคราะห์ศักยภาพของทรัพยากรด้านการท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณที่เอื้อต่อการสร้างเส้นทางท่องเที่ยวเชื่อมโยงวิถีความเชื่อไทยในจังหวัดเชียงใหม่
3. เพื่อพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณเชื่อมโยงวิถีความเชื่อไทยในจังหวัดเชียงใหม่

ทบทวนวรรณกรรม

ผู้วิจัยทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง 3 ประเด็น คือ 1) การท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณและความเชื่อ 2) ศักยภาพแหล่งท่องเที่ยว และ 3) เส้นทางท่องเที่ยว โดยมีการละเอียดดังนี้ การท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณ (Spiritual tourism) คือการท่องเที่ยวที่เน้นพัฒนาและส่งเสริมจิตวิญญาณให้มีความมั่นคง แข็งแรงมากยิ่งขึ้นซึ่งจะแตกต่างกับการท่องเที่ยวเชิงศาสนา คือการท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณเป็นกิจกรรมที่กระทำเพื่อพัฒนาตนเองและอรรถา มิใช่เพื่อพิธีทางศาสนาที่พึงกระทำในการระลึกถึงศาสนา โดยจะเน้นให้เกิดความสมดุลระหว่างร่างกาย (Body) จิตใจ (Mind) และจิตวิญญาณ (Spirit) จากการปฏิบัติ ณ สถานที่ที่ตนไปเยือน (ชื่นนภา นิลสนธิ, 2559) การท่องเที่ยวทางจิตวิญญาณไม่ได้เชื่อมต่อกับศาสนาใด ๆ ที่เฉพาะเจาะจงจึงแตกต่างจากการท่องเที่ยวทางศาสนา กล่าวคือ การท่องเที่ยวทางจิตวิญญาณ คือการเชื่อมต่อร่างกาย จิตใจ และจิตวิญญาณในขณะที่การท่องเที่ยวทางศาสนาคือการแสวงหาพรจากพระเจ้า ขึ้นอยู่กับความเชื่อทางศาสนาของบุคคล Rao (2019) สรุปไว้ว่า การท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณเป็นมุมมองที่กว้างกว่าการท่องเที่ยวทางศาสนา การท่องเที่ยวทางศาสนาเป็นส่วนย่อยของการท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณ การท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณสัมพันธ์กับความเชื่อที่พึงประพัตต์ด้วยมีจุดประสงค์หลักคือการท่องเที่ยวเพื่อเติมเต็มความต้องการในลักษณะเข้าข่ายทางด้านไสยศาสตร์และความเชื่อหรือศาสนาส่วนประโยชน์การท่องเที่ยวอื่น ๆ เป็นผลพลอยได้จากการไปท่องเที่ยวยังจุดหมายปลายทาง (Norman, 2011; ชนัญ วงษ์วิภาค, 2560) ดังนั้น โดยสรุป การท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณ จึงหมายถึง การท่องเที่ยวที่นำเสนอการเน้นพัฒนาทางจิตวิญญาณรวมถึงมุ่งเน้นแก้ไขหรือปรับปรุงชีวิตประจำวันของนักท่องเที่ยวที่เห็นว่าเป็นปัญหา ด้วยการรักษาทางจิตวิทยาคือการสร้างความสมดุลระหว่างร่างกาย จิตใจ และจิตวิญญาณเพื่อทำให้นักท่องเที่ยวมีความรู้สึกที่ดีขึ้น ในหลายกรณีมีชีวิตที่ดีขึ้นด้วย

การศึกษาทางมานุษยวิทยาของ ชนัญ วงษ์วิภาค (2560) พบว่าผู้คนในสังคมวัฒนธรรมต่าง ๆ มีแบบแผนในการติดต่อกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์โดยทั่วไป 12 วิธี คือ 1) การสวดมนต์ การสวดมนต์เป็นกิจกรรมของปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มคน บางศาสนามีบทสวดที่เขียนขึ้นโดยเฉพาะสำหรับพิธีกรรมต่าง ๆ 2) การร้องเพลง เต้นรำหรือการใช้ดนตรีกล่อมเพื่อสร้างความโปรดปรานให้แก่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ 3) การใช้ยาประสาทหรือการทรมานตนเองเพื่อให้เข้าถึงดวงวิญญาณหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ 4) การพึ่งพิงเป็นการพึ่งพระวาจาของพระเจ้าโดยผ่านนักบวช 5) การถือศีลการปฏิบัติตามกฎของศาสนาอย่างเคร่งครัดเพื่อให้ผู้ถือศีลมีจิตบริสุทธิ์และเป็นที่โปรดปรานของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ 6) การใช้เวทย์มนต์คาถาอาคม 7) การใช้เครื่องรางของขลัง 8) การกินเลี้ยงเฉลิมฉลองเช่นการทำพิธีมิชซาในศาสนาคริสต์เพื่อระลึกถึงอาหารมื้อสุดท้ายของพระเยซู 9) การทำพิธีบูชา ยัญเพื่อสังเวทอาหารหรือสัตว์สังเวท 10) การรวมกลุ่มเพื่อประกอบพิธีกรรมทางศาสนาร่วมกัน 11) การเข้าทรงเพื่อติดต่อกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์โดยตรง และ 12) การใช้สัญลักษณ์บางอย่างเช่น การนำพระพุทธรูป เหยี่ยวหรือสายประคำมาคล้องคอเพื่อให้เกิดความมั่นใจและใกล้ชิดกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์

ความเชื่อ ความหมายอย่างกว้างคือ ความไว้วางใจ ความมั่นใจ หรือความเห็นชอบต่อสิ่งหนึ่งสิ่งใด และยินดีที่จะปฏิบัติ ความเชื่อในสังคมไทยมีพื้นฐานมาจากพระพุทธศาสนา และความเชื่อพื้นบ้าน ได้แก่

1) ความเชื่อเกี่ยวกับธรรมชาติ 2) ความเชื่อเรื่องการเกิด การตาย 3) ความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ 4) ความเชื่อเรื่องพิธีกรรม 5) ความเชื่อเรื่องอาชีพรูปร่างหน้าตาหรือในสิ่งลึกลับอันไม่สามารถจะทราบด้วยเหตุผลตามหลักวิทยาศาสตร์ และสิ่งนั้นอาจจะให้ดีหรือร้ายแก่ผู้ที่เชื่อถือก็ได้ เมื่อมีความรู้สึกเช่นนั้นก็สำแดงความเชื่อหรือความรู้สึกนั้นออกมา เป็นรูปพิธีรีตอง ประกอบไปด้วยคาถาและเวทมนตร์เพื่ออำนวยประโยชน์แก่ผู้เชื่อถือในทางดี เช่น เพื่อให้เกิดความ เป็นสิริมงคล และป้องกันเหตุร้าย เป็นต้น โดยการที่คนสนใจไสยศาสตร์นั้นมีเหตุ 2 ประการ คือ เพราะความกลัว เช่น กลัวผี กลัวต้นไม้ใหญ่ กลัวภัยพิบัติ กลัวความเจ็บไข้ได้ป่วย และกลัวอุบัติเหตุต่าง ๆ และเพราะความต้องการ เช่น ต้องการโชคลาภ ต้องการชัยชนะในการแข่งขันความสุขและความปลอดภัย เป็นต้น สำหรับความเชื่อด้านโหราศาสตร์ เทพ สวงนภิตติพันธ์ (2563) อธิบายว่าเป็นความเชื่อในเรื่องการดวงชะตา ลายมือ บุคลิกลักษณะสัมพันธ์กับชีวิตหรือสิ่งแวดล้อมที่ทำงานและที่อยู่อาศัยสัมพันธ์กับการดำเนินชีวิต สำหรับงานวิจัยนี้จำกัดการศึกษาเฉพาะความเชื่อด้านไสยศาสตร์

ศักยภาพของแหล่งท่องเที่ยว คือ ความพร้อมของแหล่งท่องเที่ยวที่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนา การปรับปรุง หรือ การที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง รวมถึงความน่าสนใจของสถานที่ท่องเที่ยวเพียงพอที่จะสามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวตัดสินใจเดินทางไปยังสถานที่ท่องเที่ยวที่นั่นหรือไม่ โดยงานวิจัยนี้ใช้หลักเกณฑ์การประเมินศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวของ วิภา ศรีระทุ (2551) 6 ด้าน คือ

- 1) คุณค่าของแหล่งท่องเที่ยว ได้แก่ ความสวยงาม ลักษณะเด่นในตัวเอง ความเก่าแก่ทางประวัติศาสตร์ความสำคัญทางลัทธิและศาสนา บรรยากาศ สภาพภูมิทัศน์ ทางธรรมชาติ และวิถีชีวิต
- 2) ความสะดวกในการเข้าถึงสถานที่ ได้แก่ สภาพของนั้กเส้นทางทางท่องเที่ยว ลักษณะการเดินทางจากตัวเมืองไปยังแหล่งท่องเที่ยว
- 3) สิ่งอำนวยความสะดวก ได้แก่ ที่พักแรม ร้านอาหาร เครื่องดื่ม สถานบริการต่างๆ ระบบไฟฟ้า ประปา โทรศัพท์ และการรักษาความปลอดภัย
- 4) สภาพแวดล้อม ได้แก่ สภาพทางกายภาพ สภาพอากาศ ระบบนิเวศ และสภาพอื่นๆ ของแหล่งท่องเที่ยว
- 5) ข้อจำกัดในการรองรับนักท่องเที่ยว ได้แก่ ข้อจำกัดด้านพื้นที่ ข้อจำกัดทางด้านบริการ สาธารณูปโภคปัญหาความปลอดภัย
- 6) ความมีชื่อเสียงในปัจจุบัน ได้แก่ ความเป็นที่รู้จักของแหล่งท่องเที่ยว และจำนวนนักท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยว

เส้นทางท่องเที่ยว หมายถึง แนวทางการสัญจรที่กำหนดขึ้นสำหรับการเดินทางหรือการตัดสินใจเลือกเดินทางของนักท่องเที่ยวเพื่อให้สามารถพบเห็นหรือเข้าชมจุดที่น่าสนใจตามแหล่งท่องเที่ยวต่าง ๆ ได้ง่าย สะดวก ปลอดภัย ได้รับความรู้ถึงความเพลิดเพลินจากการใช้เส้นทางที่กำหนดขึ้นสำหรับการเดินทางท่องเที่ยว ทั้งเส้นทางที่เกิดขึ้นจากความนิยมของนักท่องเที่ยวและผู้ประกอบการโดยอัตโนมัติ หรือเส้นทางสัญจรปกติที่เข้าถึงแหล่งเป้าหมายได้ ตลอดทั้งเส้นทางที่กำหนดขึ้นมาใหม่ตามศักยภาพของแหล่งท่องเที่ยวโดยเฉพาะ (ฉันทิช วรรณถนอม, 2559) โดย บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา และภูสวัสดิ์ สุขเกลี้ยง (2549) ได้กำหนดรูปแบบการท่องเที่ยวไว้ 3 แบบ เพื่อตอบสนองความต้องการท่องเที่ยว โดยมีรูปแบบในการท่องเที่ยว คือ 1) รูปแบบการท่องเที่ยวในแหล่งธรรมชาติ (Natural based tourism) หมายถึงการท่องเที่ยวแหล่งธรรมชาติ เช่น การท่องเที่ยวเชิงนิเวศทางทะเล (Marine eco tourism) และการท่องเที่ยวเชิงธรณีวิทยา (Geo tourism) เป็นต้น 2) รูปแบบการท่องเที่ยวในแหล่งวัฒนธรรม (Cultural based tourism) หมายถึงการท่องเที่ยวในแหล่งประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมท้องถิ่น เช่น การท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ (Historical tourism), การท่องเที่ยวงานชมวัฒนธรรมและประเพณี (Cultural and traditional tourism)

และการท่องเที่ยวชมวิถีชีวิตในชนบท (Rural tourism หรือ Village tourism) เป็นต้น และ 3) รูปแบบการท่องเที่ยวในความสนใจพิเศษ (Special interest tourism) หมายถึงการท่องเที่ยวที่ผสมผสานการท่องเที่ยวเกี่ยวกับความต้องการอื่นเพิ่มเติม เช่น การท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ (Health tourism), การท่องเที่ยวเชิงทัศนศึกษาและศาสนา (Edu-meditation tourism) และการท่องเที่ยวเพื่อศึกษากลุ่มชาติพันธุ์หรือวัฒนธรรมกลุ่มน้อย (Ethnic tourism) เป็นต้น

ด้านเส้นทางการท่องเที่ยวพบว่านักวิชาการต่างประเทศ Oppermann (1995) ได้เสนอเส้นทางการท่องเที่ยวไว้ว่าประกอบไปด้วย 2 รูปแบบใหญ่ ๆ คือ เส้นทางการท่องเที่ยวสำหรับแหล่งท่องเที่ยวเดียว (Single destination itinerary) และ เส้นทางการท่องเที่ยวสำหรับหลายแหล่งท่องเที่ยว (Multi-destination itinerary)

รูปแบบเส้นทางการท่องเที่ยวสำหรับแหล่งท่องเที่ยวเดียวของ Oppermann (1995) แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ ประเภทที่ 1 รูปแบบเส้นทางการท่องเที่ยวสำหรับแหล่งท่องเที่ยวเดียว มี 2 รูปแบบ

(1) เส้นทางการท่องเที่ยวแบบมีฐานเดียว (Single destination) หมายถึง การเดินทางไปเที่ยวยังแหล่งท่องเที่ยวได้เพียงที่เดียวโดยใช้เวลาทำกิจกรรมทั้งวันหรือแม้แต่ค้างคืนแล้วเดินทางกลับมายังจุดเริ่มต้นในเส้นทางเดิม

(2) เส้นทางการท่องเที่ยวแบบมีฐานเดียว (Base camp) หมายถึง การเดินทางไปเที่ยวยังแหล่งท่องเที่ยวแล้วได้มีการเลือกสถานที่นั้นเมืองนั้นหรือจังหวัดนั้นเป็นฐานพัก และยังคงเดินทางไปเที่ยวสถานที่อื่นที่ไกลออกไปแต่กลับมายังฐานที่พักเดิม

ประเภทที่ 2 รูปแบบเส้นทางการท่องเที่ยวแบบ หลายสถานที่ท่องเที่ยว หลายเมือง / หลายจังหวัด / หลายประเทศในหนึ่งครั้ง ของ Oppermann (1995) แบ่งย่อยได้ 5 รูปแบบ คือ

(1) เส้นทางการท่องเที่ยวแบบ Stopover pattern หมายถึง การเดินทางไปเที่ยวยังแหล่งท่องเที่ยวมากกว่า 1 แหล่งและใช้เส้นทางเดิมในการเดินทางกลับไปยังจุดเริ่มต้น

(2) เส้นทางการท่องเที่ยวแบบ Full loop หมายถึง การเดินทางไปเที่ยวยังแหล่งท่องเที่ยวโดยไม่ใช้เส้นทางเดิมในการเดินทางกลับมายังจุดเริ่มต้น

(3) เส้นทางการท่องเที่ยวแบบ Destination area loop หมายถึง เส้นทางการท่องเที่ยวที่เดินทางจากจุดเริ่มต้นที่ใช้เป็นฐานในการเดินทางท่องเที่ยวไปยังแหล่งท่องเที่ยวแหล่งอื่น ๆ ต่อไปได้โดยใช้เส้นทางเดิมในการกลับมายังจุดเริ่มต้น

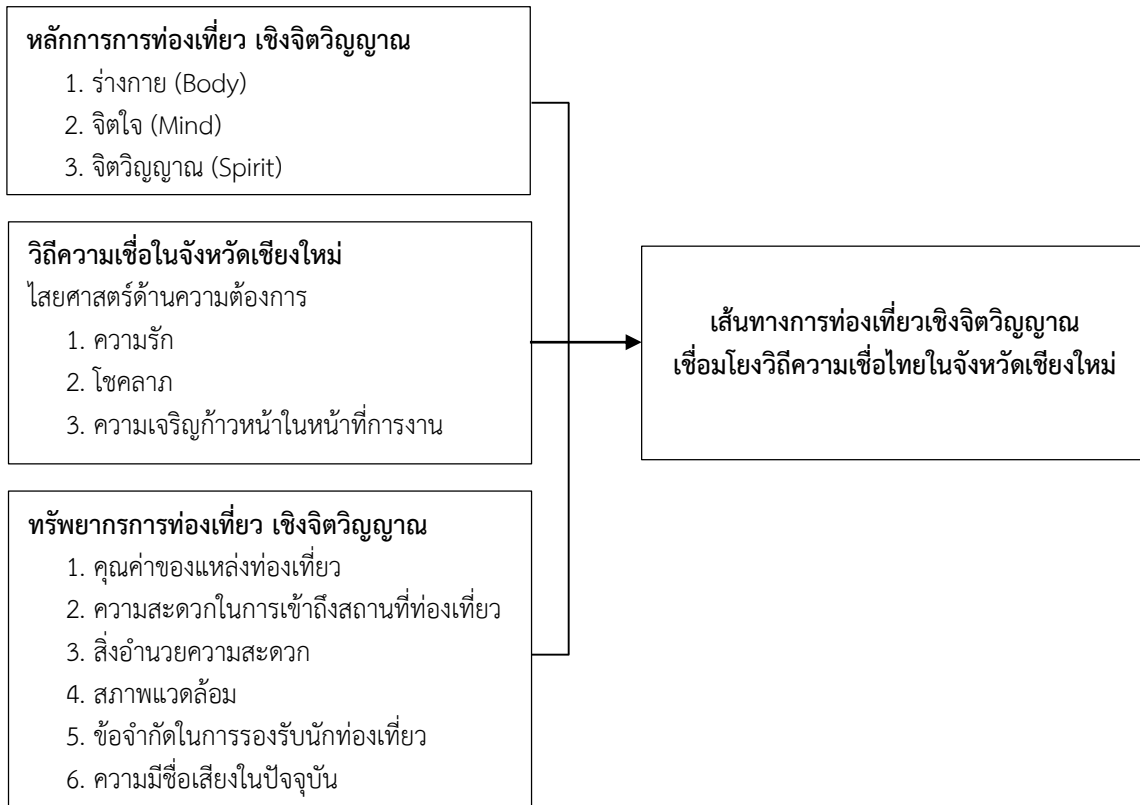
(4) เส้นทางการท่องเที่ยวแบบ Open jaw loop หมายถึง การเดินทางท่องเที่ยวโดยใช้วิธีการขนส่งต่างกันในการเดินทางท่องเที่ยวไปยังสถานที่ท่องเที่ยวแหล่งอื่น ๆ เพื่อกลับมายังจุดเริ่มต้น

(5) เส้นทางการท่องเที่ยวแบบ Multiple destination areas loop คือเส้นทางที่เหมาะสมแก่การเดินทางท่องเที่ยวที่มีระยะทางไกล เช่น ข้ามจังหวัดหลายจังหวัด หรือข้ามประเทศหลายประเทศต้องใช้ระยะเวลาในการเดินทาง จึงต้องมีการเตรียมพร้อมและติดต่อไว้ล่วงหน้า เพื่อความสะดวกในวันเดินทาง

สำหรับเส้นทางการท่องเที่ยวของนักวิชาการไทย พบว่า บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา และ ปทุมพร แก้วคำ (2558) ได้ระบุเส้นทาง (Loop) ไว้ 3 เส้นทาง คือ 1) การจัดนำเที่ยวลักษณะ Hub and spoke เป็นการจัดนำเที่ยวในลักษณะใช้ที่พักแห่งเดียวตลอดการเดินทางท่องเที่ยว 2) การจัดนำเที่ยวลักษณะ Circle เป็นการจัดนำเที่ยวในลักษณะเปลี่ยนที่พักทุกวัน จึงต้องใช้ระยะทางในการเดินทางมากกว่าลักษณะ Hub and spoke และ 3) การจัดนำเที่ยวลักษณะ Open jaw เป็นการจัดนำเที่ยวในลักษณะคล้าย Circle แต่เน้นสถานที่ออกเดินทางไป และสถานที่เดินทางกลับต่างกัน โดยไม่ใช้เส้นทางเดียวกัน

กรอบแนวคิดการวิจัย

จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องด้าน หลักการการท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณ วิถีความเชื่อไทย และทรัพยากรการท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณ ผู้วิจัยนำมาใช้เป็นแนวทางในการศึกษาตามกรอบแนวคิดในการทำวิจัยใน ภาพที่ 1 ดังนี้

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง เส้นทางท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณเชื่อมโยงวิถีความเชื่อไทยในจังหวัดเชียงใหม่ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ เนื่องจากต้องการข้อมูลและความเข้าใจเชิงลึกของปรากฏการณ์ที่ศึกษา โดยมีเครื่องมือวิจัยตามวัตถุประสงค์ คือ สัมภาษณ์แบบกึ่งมีโครงสร้าง (Semi-structured interview) ที่ใช้เป็นเครื่องมือหลักในการเก็บข้อมูลตามวัตถุประสงค์ และมีเครื่องมือเสริมการเก็บข้อมูล คือ สัมภาษณ์ที่วิจัย (Fieldwork) การศึกษาเอกสาร (Document research) และการสังเกตสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-participant observation) เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลเชิงคุณภาพ (Qualitative data) และนำมาใช้ทดสอบสามเสาของข้อมูลเชิงคุณภาพได้

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากรในการทำโครงการวิจัยครั้งนี้ คือ ผู้มีความรู้และความเชี่ยวชาญเกี่ยวกับสถานที่ท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณที่ได้รับความนิยมในจังหวัดเชียงใหม่ หรือมีความรู้และประสบการณ์ด้านพฤติกรรมนักท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณในจังหวัดเชียงใหม่ หรือเชี่ยวชาญด้านการท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณ หรือประสบการณ์โดยตรงกับสถานที่ที่มีชื่อเสียงโดดเด่นทางความเชื่อและแนวคิดไสยศาสตร์ในจังหวัดเชียงใหม่ เป็นระยะเวลาไม่ต่ำกว่า 5 ปี เช่น ผู้นำชุมชน บุคคลที่มีความรู้ประจำสถานที่ที่ท่องเที่ยวนั้น ๆ บุคคล

ให้บริการนักท่องเที่ยวที่มาท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณ ตลอดจนผู้ประกอบการงานบริการท่องเที่ยวที่สัมพันธ์กับแหล่งท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณ ณ สถานที่นั้น ๆ ในขอบเขตจังหวัดเชียงใหม่เป็นระยะเวลาไม่ต่ำกว่า 5 ปี โดยต้องเกี่ยวข้องกับสถานที่ที่มีชื่อเสียงโดดเด่นทางความเชื่อไสยศาสตร์ 3 ลักษณะดังนี้ 1) โชคลาภ 2) ความรัก 3) การงาน เนื่องจากการวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพผู้วิจัยจึงให้ความสำคัญอย่างยิ่งต่อบริบทและเงื่อนไขแวดล้อมโดยเฉพาะขอบเขตด้านสถานที่และบุคคลที่เกี่ยวข้องในงานวิจัย โดยสามารถคัดกรองบุคคลที่สถานที่สัมพันธ์กับแนวคิดดังกล่าวจากวิธีการ Snowball technique จนข้อมูลอิ่มตัวที่จำนวนกลุ่มตัวอย่าง 30 คน จาก 12 สถานที่ที่มีชื่อเสียงโดดเด่นในด้านความเชื่อด้านโชคลาภ หน้าที่การงานและความรักในจังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งได้จากการวิเคราะห์เอกสารและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องในเบื้องต้น ประกอบด้วย 1) หนังสือและงานวิจัยเส้นทางท่องเที่ยว ความเชื่อ และวัฒนธรรมไทย ย้อนหลัง 10 ปี 2) กิจกรรมการท่องเที่ยวของเชียงใหม่จากข้อมูลการประชาสัมพันธ์ทั้งออนไลน์และออฟไลน์ของสำนักงานการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สำนักงานจังหวัดเชียงใหม่ และ 3) หนังสือพิมพ์ออนไลน์เกี่ยวกับการท่องเที่ยวและนักท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณ โดย 12 สถานที่ที่คณะผู้วิจัยลงพื้นที่สำรวจประกอบด้วย วัดพระธาตุ (3) ศาลบูชา (2) วัดไทย (3) วัดแขก (1) วัดไทลื้อ (1) อนุสาวรีย์ (1) และพิพิธภัณฑสถานพระพิฆเนศ (1) ทั้งนี้ กลุ่มตัวอย่างในการสัมภาษณ์ก็มีโครงสร้างซึ่งเป็นเครื่องมือหลักในการเก็บข้อมูลวิจัยเชิงคุณภาพจากวิธีการ snowball technique โดยผู้วิจัยได้ข้อมูลครบถ้วนและเพียงพอต่อการวิเคราะห์ผลแล้วจากกลุ่มตัวอย่างรวมทั้งสิ้น 30 คน และได้กำหนดหลักการเลือกเพิ่มเติมอีก 2 ประการคือ 1) เป็นพื้นที่ที่ผู้วิจัยเข้าถึงได้แล้วสามารถปฏิบัติตามบทบาทนักวิจัยได้ และ 2) เป็นพื้นที่ที่นักวิจัยสามารถเข้าถึงข้อมูลได้และเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจงในด้านโชคลาภ ความรัก และหน้าที่การงานได้ โดยผู้ให้ข้อมูลประกอบไปด้วยผู้ใหญ่บ้าน จำนวน 4 คน ผู้นำชุมชน 6 คน พระสงฆ์ 4 รูปผู้ประกอบการในพื้นที่ 8 คน และผู้นำเที่ยวหรือผู้ให้บริการข้อมูลในสถานที่ท่องเที่ยว 8 คน

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยในการวิจัยครั้งนี้ คือ การศึกษาเอกสาร ผู้วิจัยได้ศึกษาจากหนังสือ เอกสาร เว็บไซต์ของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง โดยศึกษาทั้งหมด 2 ด้าน คือ ด้านทรัพยากรการท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณ และด้านการพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยว สำหรับแบบสัมภาษณ์แบบกึ่งมีโครงสร้างซึ่งออกแบบไว้ 5 ตอน คือ ตอนที่ 1 ข้อมูลเกี่ยวกับผู้ให้สัมภาษณ์ ตอนที่ 2 ทรัพยากรการท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณตามกรอบแนวคิดการวิจัย ตอนที่ 3 ภูมิหลังด้านความเชื่อทางไสยศาสตร์ด้านความต้องการ ตอนที่ 4 การวิเคราะห์แหล่งท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณโดย TOWS Matrix และตอนที่ 5 ข้อเสนอแนะสำหรับแหล่งท่องเที่ยวและการจัดทำเส้นทางท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณเชื่อมโยงวิถีความเชื่อไทยในจังหวัดเชียงใหม่ สำหรับการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม ผู้วิจัยลงพื้นที่เพื่อจดบันทึกกิจกรรมและถ่ายรูป ในกิจกรรมเกี่ยวข้องกับวัตถุประสงค์ สำหรับการลงพื้นที่สำรวจ ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่สำรวจและวิเคราะห์ศักยภาพของสถานที่เป็นจำนวนทั้งหมด 12 สถานที่ ดังนี้ วัดพระธาตุดอยคำ วัดพระธาตุดอยสะเก็ด วัดสันมะเกี๋ยง วัดเทพมณเฑียร ศาลปู่แสะย่าแสะ อนุสาวรีย์ครูบาศรีวิชัยและ ร้อยทวารบาล บ้านท้าวลัย วัดโลกโมฬี ศาลพระพิฆเนศ อาเขตเชียงใหม่ วัดพระธาตุดอยสุเทพ วัดสวนดอกและ วัดศรีมูมเมือง

การทดสอบคุณภาพของเครื่องมือวิจัย โครงการวิจัยนี้ทำ Index of Item Objective Congruence (IOC) (Rovinelli & Hambleton, 1977) กับผู้เชี่ยวชาญด้านการท่องเที่ยวทั้งหมด 3 คน และจากการคำนวณผล ได้ค่า IOC ผลรวมทั้งหมดของทุกตอนมีค่าเท่ากับ 1 ดังนั้น เครื่องมือของผู้วิจัยจึงสามารถนำไปใช้ได้ทุกข้อ ทั้งนี้ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการตรวจสอบสามเส้า (Triangulation) เพิ่มเติมในการตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูลตาม Cohen, Manion และ Morrison (2018) โดยผู้วิจัยเลือกใช้ 3 ด้านด้วยกัน คือ

1) การตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล (Data triangulation) จะเน้นการตรวจสอบข้อมูลที่ได้มาจากแหล่งต่างๆ นั้นมีความเหมือนกันหรือไม่ซึ่งมีผลเป็นไปในทิศทางเดียวกัน 2) การตรวจสอบสามเส้าด้านผู้วิจัยหรือผู้เก็บข้อมูล (Investigator triangulation) คือ การตรวจสอบจากผู้วิจัยหรือผู้เก็บข้อมูลต่างคนกันว่าได้ค้นพบที่เหมือนกันหรือแตกต่างกันอย่างไร ซึ่งในการวิจัยครั้งนี้มีการแบ่งผู้เก็บข้อมูล 3 คนในวันเวลาที่ต่างกันและพบว่า ข้อมูลเป็นไปในทิศทางเดียวกัน และ 3) การตรวจสอบสามเส้าด้านวิธีการเก็บข้อมูล (Method triangulation) คือ การเปรียบเทียบข้อมูลที่ได้มาจากวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลหลายวิธีที่แตกต่างกันแล้วนำมาพิจารณาว่าข้อมูลที่ได้สอดคล้องกันหรือไม่ ซึ่งในการวิจัยครั้งนี้มีการเทียบเคียงข้อมูลจาก 4 วิธีการ คือ ข้อมูลจากการวิเคราะห์เอกสาร (ทฤษฎีภูมิ) การลงพื้นที่ การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (เนื่องจากไม่ต้องการให้ผู้ถูกสังเกตรู้สึกถูกรบกวนเพราะอาจทำให้พฤติกรรมเปลี่ยนไปหรือผิดจากปกติได้) กับวิธีการเก็บข้อมูลหลัก การสัมภาษณ์ โดยพบว่าข้อมูลเป็นไปในทิศทางเดียวกัน

การพิทักษ์สิทธิผู้ให้ข้อมูล

คณะผู้วิจัยได้ดำเนินการการพิทักษ์สิทธิผู้ให้ข้อมูลตามหลักการจริยธรรมการวิจัยมนุษย์ 3 หลักการ คือ 1) เคารพในความยินยอมในการให้ข้อมูลของผู้เข้าร่วมการวิจัย โดยมีหนังสือชี้แจงและให้ลงนามในการยินยอมให้ข้อมูลโดยปราศจากการบังคับและการให้สินจ้างรางวัล 2) เคารพในความเป็นส่วนตัวและเก็บรักษาความลับข้อมูลส่วนตัวของผู้ให้ข้อมูลโดยไม่มีการเปิดเผยชื่อและสกุล รวมถึงการกำหนดค่าแทนในการรายงานผลวิจัยเพื่อรักษาความลับและปกป้องข้อมูลส่วนตัว มีการจัดเก็บข้อมูลในระบบอิเล็กทรอนิกส์ที่มีรหัสผ่าน และ 3) การอธิบายในหนังสือชี้แจงเรื่องความเสี่ยงของการเข้าร่วมโครงการวิจัย โดยมีความเสี่ยงหรือผลกระทบน้อยต่อร่างกาย จิตใจและสถานะทางสังคม และสามารถถอนตัวได้ตลอดเวลา

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลวิจัยในครั้งนี้ผู้วิจัยใช้ 2 เทคนิค คือ 1) การวิเคราะห์ข้อมูลโดยการตีความ (Interpretation) ซึ่งได้จากการสัมภาษณ์กับผู้ให้ข้อมูลที่ได้จัดบันทึกไว้จากสิ่งที่เป็นรูปธรรม ทั้งนี้กระบวนการตีความได้รับอิทธิพลจากวิธีการของ สฎางค์ จันทวานิช (2553) โดยหลังจากการอ่านข้อมูลที่สัมภาษณ์แล้ว จัดหมวดหมู่ของข้อมูล นำหัวข้อย่อยมาตีความโดยอาศัยกรอบแนวคิดในการวิจัยจนได้ข้อสรุป วิเคราะห์ข้อมูลใช้การวิเคราะห์แบบสร้างหมวดหมู่ และสร้างข้อสรุปหรือการวิเคราะห์เชิงพรรณนา และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมกับปรากฏการณ์ที่มองเห็นโดยผู้วิจัยได้เห็นหลาย ๆ เหตุการณ์ ซึ่งปรากฏการณ์ที่ศึกษาคือการท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณ โดยการสังเกตพฤติกรรมนักท่องเที่ยวในสถานที่ท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณในจังหวัดเชียงใหม่ ด้วยเหตุดังกล่าว การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมจึงเหมาะสมมากกว่าการสังเกตแบบมีส่วนร่วม เนื่องจากนักท่องเที่ยวมีจำนวนมาก และการสังเกตในการวิจัยนี้ไม่ได้ต้องการการยอมรับจากกลุ่มนักท่องเที่ยวหรือต้องทำกิจกรรมร่วมกัน มีวัตถุประสงค์ในการสังเกตพฤติกรรมนักท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณในภาพรวมที่สอดคล้องหรือขัดแย้งกับข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์และการวิเคราะห์เอกสาร ทั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทำการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้าเพื่อยืนยันความสอดคล้องของผลการศึกษา และ 2) สร้างข้อสรุปการวิเคราะห์ข้อมูลโดยการวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) ซึ่งได้จากการศึกษาเอกสาร ในการวิเคราะห์เอกสารผู้วิจัยคำนึงถึงบริบท (Context) หรือสภาพแวดล้อมของข้อมูลเอกสารที่นำวิเคราะห์ ประกอบด้วยว่ามีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรและนำเสนอเป็นข้อความแบบบรรยายตามประเด็นของวัตถุประสงค์การวิจัย

ผลการวิจัย

จากการวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ซึ่งเป็นเครื่องมือหลักในการเก็บข้อมูลจากผู้ให้สัมภาษณ์ทั้งหมด 30 คน โดยมีระยะเวลาอาศัยอยู่ในพื้นที่มากกว่า 10 ปีทุกคน และมีอาชีพ ทำงานหรือสัมพันธ์กับสถานที่เป็นระยะเวลานาน ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำชุมชน พระสงฆ์ ผู้ประกอบการในพื้นที่และผู้นำเที่ยวหรือผู้ให้บริการข้อมูลในสถานที่ท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณ ร่วมกับข้อมูลเชิงคุณภาพที่จากเครื่องมือเสริม (การลงพื้นที่ การสังเกต การวิเคราะห์เอกสาร) สามารถรายงานผลการวิจัยเชิงคุณภาพตามวัตถุประสงค์การศึกษา ดังนี้

1. เพื่อศึกษาและรวบรวมทรัพยากรการท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณเชื่อมโยงวิถีความเชื่อไทยในจังหวัดเชียงใหม่ ข้อมูลเกี่ยวกับผู้ให้สัมภาษณ์ จากการสัมภาษณ์ทั้งหมด 30 คนพบว่าผู้ให้สัมภาษณ์ 16 คนกล่าวถึงสถานที่ด้านโศคลาภในจังหวัดเชียงใหม่ ทั้งหมด 12 แห่ง คือ 1) วัดพระธาตุดอยคำ 2) ศาลปู่แสะย่าแสะ 3) ศาลพระพิฆเนศอาเขต 4) อนุสาวรีย์ครูบาศรีวิชัย 5) วัดพระธาตุดอยสุเทพ 6) ร้อยทวารบาลบ้านเทวาลัย 7) วัดพระธาตุดอยสะเก็ด 8) วัดศรีมุงเมือง 9) วัดสันมะเกี๋ยง 10) วัดสวนดอก 11) วัดเทพมณเฑียร และ 12) วัดโลกโมฬี อย่างไรก็ตาม เมื่อกกล่าวถึงความพร้อมของสถานที่มีเพียง 4 ที่ที่มีการอ้างอิงถึง คือ 1) วัดพระธาตุดอยคำ 2) ศาลปู่แสะย่าแสะ 3) ร้อยทวารบาลบ้านเทวาลัย และ 4) อนุสาวรีย์ครูบาศรีวิชัย ที่ผู้สัมภาษณ์ส่วนใหญ่พูดถึงความพร้อมมากที่สุดโดยยกตัวอย่างคำพูดของพระสงฆ์ประจำวัดที่จำพรรษามามากกว่า 10 ปีจำนวน 2 รูป ผู้นำชุมชนจำนวน 2 คน ผู้ประกอบการร้านอาหารจำนวน 2 คน และผู้ประกอบการร้านดอกไม้จำนวน 3 คน ว่ามีชื่อเสียงและโด่งดังในเรื่องโศคลาภและมีสิ่งอำนวยความสะดวกที่สามารถรองรับนักท่องเที่ยวได้โดยวัดดอยคำมีผู้ให้สัมภาษณ์กล่าวถึงจำนวน 9 คนโดยพูดเหมือนกันว่า “มาขอโชคขอลาภ” ศาลปู่แสะย่าแสะมีผู้ให้สัมภาษณ์กล่าวถึงจำนวน 2 คนโดยพูดเหมือนกันว่า “ให้เลขและถูกหวย” ร้อยทวารบาลบ้านเทวาลัยมีผู้ให้สัมภาษณ์กล่าวถึงจำนวน 1 คนโดยพูดว่า “ถูกหวยเยอะมาก ถูกกันถึงหลักแสน” อนุสาวรีย์ครูบาศรีวิชัยมีผู้ให้สัมภาษณ์กล่าวถึงจำนวน 3 คน โดยพูดเหมือนกันว่า “มีคนเล่าให้ฟังว่าให้โศคลาภ”

สำหรับด้านหน้าที่การงาน มีผู้ให้สัมภาษณ์กล่าวถึงความเชื่อด้านหน้าที่การงานทั้งหมด 17 คน จาก 30 คน และกล่าวถึง 5 สถานที่ท่องเที่ยวนี้มากที่สุด คือ 1) บ้านร้อยทวารบาล 2) วัดพระธาตุดอยสะเก็ด 3) ศาลพระพิฆเนศอาเขต 4) วัดสันมะเกี๋ยง และ 5) วัดศรีมุงเมือง โดยมีผู้ให้สัมภาษณ์พูดถึงบ้านร้อยทวารบาล 2 คนและวัดพระธาตุดอยสะเก็ด 2 คน ได้พูดไปในทิศทางเดียวกันว่า “เคยมาขอพรและเคยได้ยินว่ามาขอเรื่องการทำงานแล้วสมปรารถนา” และศาลพระพิฆเนศอาเขต 3 คนวัดศรีมุงเมือง 3 คน โดยพูดเหมือนกันว่า “เคยมาขอพรและได้ยินว่ามาขอขายที่ดินและขายได้ตามที่หวัง” 4 คนพูดถึงวัดสันมะเกี๋ยงว่า “ไอ้ไข่ให้โศคลาภและช่วยการงาน” จากผู้ให้สัมภาษณ์ทั้งหมด สำหรับด้านความรัก มีผู้ให้สัมภาษณ์กล่าวถึงด้านความรักทั้งหมด 8 คนจากผู้ให้สัมภาษณ์ทั้งหมด โดยกล่าวถึง 4 สถานที่ คือ วัดโลกโมฬี วัดเทพมณเฑียร ศาลพระพิฆเนศ และบ้านร้อยทวารบาล โดยมีการพูดไปในทิศทางเดียวกันว่า “มีคนมาขอเรื่องความรักจากพระนางจิริระประภามหาเทวีแล้วสมดังความปรารถนาที่วัดโลกโมฬี” “มาขอเรื่องความรักกับพระกฤษณะที่วัดเทพมณเฑียรแล้วสมหวัง” “มาขอความรักจากพระตรีมูรติที่ศาลพระพิฆเนศ” และพูดถึงบ้านร้อยทวารบาลว่า “มาขอเรื่องความรักกับองค์พระพิฆเนศ” โดยข้อมูลเสริมจากการลงพื้นที่ การสังเกต การวิเคราะห์เอกสาร พบว่าเป็นไปในทิศทางเดียวกัน กล่าวคือ มีบันทึกว่าวัดโลกโมฬี วัดเทพมณเฑียร มีชื่อเสียงและเป็นที่ยอมรับสำหรับผู้มากราบไหว้และขอพรด้านความรัก และจากการลงพื้นที่และสังเกตพบว่า นักท่องเที่ยวมาขอพรด้านความรักเป็นจำนวนมากกับพระกฤษณะที่วัดเทพมณเฑียร พระตรีมูรติที่ศาลพระพิฆเนศ และองค์พระพิฆเนศที่บ้านร้อยทวารบาลซึ่งสนับสนุนคำกล่าวของผู้ให้ข้อมูล

2. เพื่อวิเคราะห์ศักยภาพของทรัพยากรด้านการท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณที่เอื้อต่อการสร้างเส้นทางการท่องเที่ยวเชื่อมโยงวิถีความเชื่อไทยในจังหวัดเชียงใหม่ ผู้วิจัยวิเคราะห์ศักยภาพทรัพยากรการท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณจากข้อมูลการสัมภาษณ์เชิงลึก การลงพื้นที่ และการสังเกต ได้นำมาจัดหมวดหมู่และวิเคราะห์โดย TOWS Matrix (Wehrich, 1982) ได้ดังนี้

ตารางที่ 1 ผลการวิเคราะห์ศักยภาพทรัพยากรการท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณในจังหวัดเชียงใหม่โดย Tows Matrix

<p>ปัจจัยภายใน</p> <p>ปัจจัยภายนอก</p>	<p>จุดแข็ง (Strength)</p> <ul style="list-style-type: none"> - เป็นสถานที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ - มีคนให้ความสนใจเยอะและมีนักท่องเที่ยวเข้ามาตลอด - เป็นสถานที่ให้ผู้คนมาทำกิจกรรมที่ตนเองมีความเชื่อหรือความศรัทธา - เป็นสถานที่ให้ผู้คนมาทำบุญตามจิตศรัทธา 	<p>จุดอ่อน (Weakness)</p> <ul style="list-style-type: none"> - บางสถานที่ยังไม่ได้รับการช่วยเหลือจากภาครัฐ - สถานที่ท่องเที่ยวส่วนใหญ่ยังไม่เข้มงวดต่อคัดกรองนักท่องเที่ยวก่อนเข้าชมสถานที่ - มีความแออัดทางด้านพื้นที่ - ยังไม่มีการใช้ Digital technology ในการรองรับนักท่องเที่ยว - สถานที่ยังไม่ได้รับการช่วยเหลือจากภาครัฐ - ยังไม่มีการปรับสถานที่ให้รองรับนักท่องเที่ยวได้เพียงพอ - สถานที่จอดรถไม่พออนักท่องเที่ยวจำนวนมาก - ยังมีนักท่องเที่ยวที่ไม่เคารพกฎของสถานที่ท่องเที่ยวที่เป็นเขตวัด
<p>โอกาส (Opportunity)</p> <ul style="list-style-type: none"> - มีชื่อเสียงในต่างประเทศ 	<p>SO</p> <ul style="list-style-type: none"> - มีนักท่องเที่ยวเข้ามาสม่ำเสมอ - มีผู้คนเข้ามาขอพรทำบุญตลอด 	<p>WO</p> <ul style="list-style-type: none"> - ละเลยต่อการคัดกรองและเป็นพื้นที่เสี่ยง - รองรับนักท่องเที่ยวได้น้อย - เนื่องจากมีความแออัดทางด้านพื้นที่ - ยังไม่มีการใช้ Digital technology ในการรองรับนักท่องเที่ยว
<p>อุปสรรค (Threat)</p> <ul style="list-style-type: none"> - มีข้อจำกัดทางด้านพื้นที่ 	<p>ST</p> <ul style="list-style-type: none"> - แม้สถานที่ท่องเที่ยวบางพื้นที่ตั้งอยู่บนภูเขาแต่ยังมีความสะดวกในหลาย ๆ ด้าน เช่น ด้านที่จอดรถ ด้านพื้นที่ในการรองรับนักท่องเที่ยวทั้งภายในและนอกประเทศ และมีวิวทิวทัศน์ที่สวยงาม - สถานที่อยู่ในตัวเมืองเข้าถึงง่าย - การเดินทางไม่ยาก 	<p>WT</p> <ul style="list-style-type: none"> - ไม่เป็นที่รู้จักของนักท่องเที่ยวภายนอก - สถานที่ท่องเที่ยวส่วนใหญ่อยู่แถวนอกตัวเมืองทำให้การเดินทางใช้เวลานาน

3. เพื่อพัฒนาเส้นทางการท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณเชื่อมโยงวิถีความเชื่อไทยในจังหวัดเชียงใหม่ จากการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา Content analysis และ การวิเคราะห์ศักยภาพสถานที่ท่องเที่ยว รวมถึงความนิยมและพฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่ได้จากการสังเกต สามารถสรุปผลการศึกษาด้าน การพัฒนาเส้นทางการท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณวิถีความเชื่อไทยในจังหวัดเชียงใหม่ โดยผู้วิจัยแสดงผลการพัฒนาเส้นทาง 3 เส้นทางตามเกณฑ์ที่กำหนดในวิธีการดำเนินวิจัย คือ สัมพันธ์กับความเชื่อไสยศาสตร์ 3 ด้าน คือ 1) โชคลาภ 2) ความรัก และ 3) การงาน ผู้วิจัยจึงพัฒนาเส้นทางตามผลและเกณฑ์การศึกษาคือ เส้นทางโชคลาภ ความรัก และ หน้าที่การงานและแสดงผลเป็น 3 ลักษณะ คือ 1) Theme 2) เส้นทางแผนที่ และ 3) เส้นทางการท่องเที่ยวตามทฤษฎี ดังนี้

1) เส้นทางท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณเชื่อมโยงวิถีความเชื่อไทยด้านโชคลาภความรัก Theme: สมตั้งใจปรารถนา ไขว้สา ขอพร โชคลาภ (กิจกรรม- สักการะบูชา ขอพร บน จิบน้ำชา ชมความงามและฟังเรื่องเล่า)

ภาพที่ 2 เส้นทาง: พระบรมราชานุสาวรีย์สามกษัตริย์-อนุสาวรีย์ครูบาศรีวิชัย-ร้อยทวารบาล บ้านเทวาลัย-ศาลปู่แสะย่าแสะ-วัดพระธาตุดอยคำ

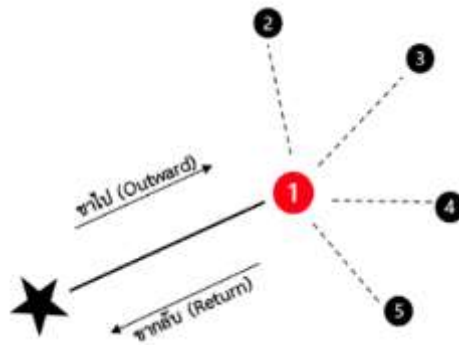

ภาพที่ 3 เส้นทางท่องเที่ยวแบบ Stopover pattern loop ประยุกต์จาก Opperman (1995)

2) เส้นทางท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณเชื่อมโยงวิถีความเชื่อไทยด้านการงาน Theme: ก้าวหน้า ก้าวไกล มั่นคง (ตำแหน่งหน้าที่การงาน) (กิจกรรม- สักการะบูชา ขอพร บน จิบน้ำชา ชมความงามและฟังเรื่องเล่า)

ภาพที่ 4 เส้นทาง: พระบรมราชานุสาวรีย์สามกษัตริย์-ศาลพระพิฆเนศ อาเขตเชียงใหม่-ร้อยทวารบาล บ้านเทวาลัย-วัดศรีมุงเมือง-วัดพระธาตุดอยสะเก็ด-วัดสันมะเกี๋ยง

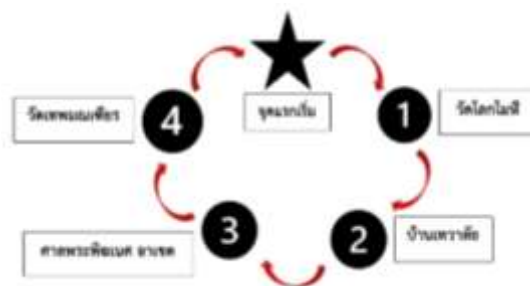

ภาพที่ 5 เส้นทางการท่องเที่ยวแบบ Base Camp loop ประยุกต์จาก Opperman (1995)

3) เส้นทางการท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณเชื่อมโยงวิถีความเชื่อไทยด้านความรัก Theme: คู่สร้างคู่สม คู่คิดคู่ชีวิต (ความรัก) (กิจกรรม- สักการะบูชา ขอพร บน จิบน้ำชา ชมสถาปัตยกรรมและฟังเรื่องเล่า)

ภาพที่ 6 เส้นทาง: พระบรมราชานุสาวรีย์สามกษัตริย์-วัดโลกโมฬี-ร้อยทวารบาล บ้านเทวาลัย-ศาลพระพิฆเนศ อาเขตเชียงใหม่-วัดเทพมณเฑียร(อินดู)

ภาพที่ 7 เส้นทางการท่องเที่ยวแบบ Circle loop ประยุกต์จาก บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา และปทุมพร แก้วคำ (2558)

อภิปรายผลวิจัย

ผู้วิจัยอภิปรายผลตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ดังนี้

1. ตามวัตถุประสงค์โครงการวิจัยด้านทรัพยากรการท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณเชื่อมโยงวิถีความเชื่อไทยในจังหวัดเชียงใหม่ ผลการศึกษาพบว่า ส่วนใหญ่เป็นวัดพุทธและสถานที่ที่สัมพันธ์กับศาสนาพราหมณ์ โดยมีส่วนน้อยที่เป็นสถานที่ที่มนุษย์สร้างขึ้นใหม่ ทั้งนี้เนื่องจากคนไทยส่วนใหญ่เป็นพุทธศาสนิกชนที่ให้ความสำคัญกับหลักความเชื่อคำสอนและเคารพนับถือความเชื่อดั้งเดิมรวมถึงความเชื่อในศาสนาอื่นด้วย ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ ชนัญ วงษ์วิภาค (2560) ที่ศึกษาเรื่อง การท่องเที่ยวทางจิตวิญญาณ Spiritual tourism และพบว่าสถานที่ท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณส่วนใหญ่เป็นศาสนสถานในศาสนาต่าง ๆ อาทิ โบสถ์คริสต์ มัสยิด วัดในพระพุทธศาสนา สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ในที่ต่าง ๆ เช่น ศาลหลักเมือง ศาลเจ้า และสถานที่

สำคัญทางประวัติศาสตร์ อันมีอนุสาวรีย์และสุสานเป็นปลายทางการท่องเที่ยวที่มีผู้มาเยือนเสมอมาและผู้ที่มีส่วนร่วมส่วนใหญ่มักได้แก่ชุมชนละแวกนั้น โดยความโดดเด่น มีชื่อเสียง มีประวัติความเป็นมา สัมพันธ์กับบุคคลสำคัญ เหล่านี้ล้วนเป็นปัจจัยดึงดูดให้มีผู้มาเยือนที่สัมพันธ์กับปรากฏการณ์การเดินทางท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณของนักท่องเที่ยวชาวไทยในปัจจุบัน กล่าวคือ นิยมเดินทางเชิงจิตวิญญาณไปยังสถานที่ตามความเชื่อทางศาสนา

2. ด้านการวิเคราะห์ศักยภาพของทรัพยากรด้านการท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณที่เอื้อต่อการสร้างเส้นทางการท่องเที่ยวเชื่อมโยงวิถีความเชื่อไทยในจังหวัดเชียงใหม่ด้านศักยภาพสถานที่ที่เอื้อต่อการพัฒนาผลการศึกษาพบว่า การที่จะเป็นแหล่งท่องเที่ยวได้จะต้องมีคุณสมบัติอย่างน้อย 3A's คือ 1) Accessible เข้าถึงได้ง่าย 2) Amenities สิ่งอำนวยความสะดวก 3) Attraction สิ่งดึงดูดใจ เช่น วัดพระธาตุดอยคำ มีการเดินทางโดยรถยนต์ที่เข้าถึงง่ายแม้ห่างจากตัวเมือง 10 กิโลเมตร มีห้องน้ำ ลานจอดรถ บริการดอกไม้รูปเทียน และสิ่งดึงดูดใจคือ หลวงพ่อทันใจ และ วัดสันมะเกี๋ยง เดินทางเข้าถึงได้ง่ายเนื่องจากถนนเป็นแบบลาดยางเหมาะสำหรับการเดินทางด้วยรถแม้จะขึ้นเนินสูงบ้างในบางจุด และสิ่งดึงดูดใจคือ ไอ้ไข่ ซึ่งสอดคล้องกับ งานวิจัยของ สรัญพร สุริวิชัย และสุวารี นามวงศ์ (2563) ที่ศึกษาเรื่อง การพัฒนาจุดหมายปลายทางแหล่งท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณกับพฤติกรรมนักท่องเที่ยว ในจังหวัดเชียงใหม่ และพบว่า การท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณต้องมีสภาพแวดล้อมที่น่าสนใจ มีสิ่งอำนวยความสะดวก และเพื่อการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณหน่วยงานภาครัฐหรือภาคเอกชนควรให้ความสำคัญกับการเดินทางที่เข้าถึงง่าย สะดวกและสภาพถนนที่ไม่อันตรายรวมถึงการมีป้ายบอกทาง ทั้งนี้ผลการศึกษาพบว่า ภาครัฐหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับสถานที่ยังให้การสนับสนุนน้อยในด้านงบประมาณ ด้านการพัฒนาสถานที่ท่องเที่ยวด้านการโฆษณาสถานที่ท่องเที่ยวให้เป็นที่รู้จักในวงกว้างซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ สุภา สังขวรรณ (2561) ศึกษาเรื่อง กลยุทธ์การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในจังหวัดสมุทรสงคราม พบว่า ภาครัฐและเอกชนควรร่วมมือกันดำเนินการปรับปรุง ดูแลบำรุงรักษาสถานที่ท่องเที่ยว ควรทำการประชาสัมพันธ์และจัดกิจกรรมส่งเสริมให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว และอิศรา ทองทิพย์ (2563) ที่ศึกษาเรื่องแนวทางการจัดการท่องเที่ยววิถีชุมชนไทยอุ้ย ตำบลดงเย็น อำเภอเมือง จังหวัดมุกดาหาร เพื่อพัฒนาเศรษฐกิจสร้างสรรค์ พบว่า ปัญหาส่วนใหญ่เกิดจากงบประมาณสนับสนุนทางภาครัฐที่มีอยู่อย่างจำกัดและค่อนข้างน้อย ส่งผลให้ประสบปัญหาด้านงบประมาณสนับสนุน มาใช้จัดการท่องเที่ยวที่ไม่เพียงพอ ขาดการโฆษณาประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับงานเทศกาลประเพณี รวมถึงขาดการโฆษณาประชาสัมพันธ์อย่างต่อเนื่องและทั่วถึง

ด้านความพร้อมของสถานที่ท่องเที่ยว ผลการศึกษาพบว่า สถานที่ท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณบางแห่งยังไม่ได้รับมาตรฐาน SHA ซึ่งส่งผลทำให้มีความเสี่ยงในเรื่องสุขอนามัย รวมถึงการแพร่ระบาดของโรคไวรัส COVID-19 ซึ่งสอดคล้องกับ การศึกษาของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (2563) โครงการ Amazing Thailand Safety and Health Administration (SHA) ที่กำหนดให้สถานที่ท่องเที่ยวต้องมีมาตรการในการลดความเสี่ยงและป้องกันการแพร่ระบาดของโรคไวรัส COVID-19 และยกระดับมาตรฐานสินค้าและบริการทางการท่องเที่ยวของไทย ด้านข้อมูลของสถานที่ ผลการศึกษาพบว่า ในแต่ละสถานที่ท่องเที่ยวยังขาดการศึกษาและขาดข้อมูลด้านการท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณในจังหวัดเชียงใหม่ ทั้งนี้เนื่องจากการศึกษาด้านการท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณในจังหวัดเชียงใหม่มีน้อย จึงทำให้มีความไม่พร้อมในการจัดการข้อมูลและการจัดการความรู้ ซึ่งสอดคล้องกับ สรัญพร สุริวิชัย และ สุวารี นามวงศ์ (2563) เรื่องการพัฒนาจุดหมายปลายทางแหล่งท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณกับพฤติกรรมนักท่องเที่ยวในจังหวัดเชียงใหม่ ที่เน้นการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว และ ชื่นนภา นิลสนธิ และสุวารี นามวงศ์ (2561) เรื่องปัจจัยแรงจูงใจการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพที่มีอิทธิพลต่อความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวเชิงฟื้นฟูจิตวิญญาณ ที่เน้นศึกษาปัจจัยแรงจูงใจที่มีอิทธิพลต่อความพึงพอใจและการตั้งใจกลับมาท่องเที่ยวซ้ำ

ด้านความพร้อมของสถานที่ท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณพบว่า ยังไม่ได้ยกระดับด้าน Digital Technology ซึ่งยังไม่มีเป็นไปตามนโยบาย Thailand 4.0 ที่เน้นการนำเทคโนโลยีและนวัตกรรมมาพัฒนามูลค่าและคุณค่าของเศรษฐกิจ โดยจะส่งผลดีต่อการสร้างความได้เปรียบในเชิงแข่งขันและการสร้างความหลากหลายเชิงวัฒนธรรมก่อให้เกิดเศรษฐกิจสร้างสรรค์ที่ต่อยอด เพิ่มค่า และมีจุดต่าง ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ พระมหาศุภวัฒน์ ฐานวุฑโฒ และนพวรรณ วิเศษสินธุ์ (2562) ศึกษาเรื่อง การจัดการแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เพื่อรองรับประเทศไทย 4.0 ซึ่งพบว่า แนวทางการจัดการแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์เพื่อรองรับประเทศไทย 4.0 ควรมี Audio Guide ในการอำนวยความสะดวกในด้านข้อมูลให้นักท่องเที่ยว โดยตัว Audio Guide จะต้องอยู่ที่จุด Information หรือจุดประชาสัมพันธ์ แต่ละที่ที่เป็นจุดสำคัญควรมี QR Code ประจำไว้ เพื่อให้นักท่องเที่ยวได้ใช้สมาร์ทโฟน แสแกน QR Code แล้วข้อมูลก็จะปรากฏให้นักท่องเที่ยวได้อ่านบนสมาร์ทโฟน และควรมี QR Code หลายๆ ภาษา เช่น ภาษาอังกฤษ ภาษาจีน และภาษาญี่ปุ่น เป็นต้น และงานวิจัยของ พัชรภรณ์ สุนทรวิบูลย์ (2562) ศึกษาเรื่อง นวัตกรรมสื่อสารกับอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวยุคประเทศไทย 4.0 ซึ่งพบว่าแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงในอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว ที่พบว่า ความก้าวหน้าของเทคโนโลยีในปัจจุบัน ส่งผลให้มีการใช้เทคโนโลยีสื่อสารในชีวิตประจำวันมากขึ้น โดยเฉพาะในอุตสาหกรรมท่องเที่ยวของไทยที่มีการแข่งขันทางการตลาดสูง ผู้เกี่ยวข้องในภาคอุตสาหกรรมท่องเที่ยวจึงต้องเร่งสร้างความแตกต่าง สร้างเอกลักษณ์ จุดเด่นหรือจุดขายของแหล่งท่องเที่ยวไทย ที่ยังคงความเป็นไทยไว้อย่างเข้มแข็ง แต่ยังสามารถใช้นวัตกรรมสื่อสาร เช่น การนำเสนอโปรแกรมการท่องเที่ยวผ่านเว็บไซต์ เว็บไซต์บล็อก เครือข่ายสังคม แอปพลิเคชัน พิพธิทัศน์เสมือนจริง เทคโนโลยีเสมือน (VR : Visual Reality) ซึ่งเรียกว่า อุตสาหกรรมท่องเที่ยว 4.0

3. ด้านการพัฒนาเส้นทางการท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณเชื่อมโยงวิถีความเชื่อไทยในจังหวัดเชียงใหม่ ผลการศึกษาค้นพบว่า เส้นทางการท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณในจังหวัดเชียงใหม่ยืนยันเชิงทฤษฎีด้านความสำคัญของทรัพยากรการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์ตามความเชื่อของบุคคล หรือศาสนานั้น ๆ เช่น วัดพุทธ วัดฮินดู พระพุทธรูป และเทวรูปต่าง ๆ เป็นต้น เพื่อมาจัดทำเป็นเส้นทางการท่องเที่ยวได้ ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ Norman (2011) ชันญ วงษ์วิภาค (2560) และ Rao (2019) ที่อธิบายว่า การท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณสัมพันธ์กับความเชื่อที่พึงประพุดิตด้วยมีจุดประสงค์หลักคือการท่องเที่ยวเพื่อเติมเต็มความต้องการในลักษณะเข้าชายทางด้านไสยศาสตร์และความเชื่อหรือศาสนาส่วนประโยชน์การท่องเที่ยวอื่น ๆ เป็นผลพลอยได้จากการไปท่องเที่ยวยังจุดหมายปลายทาง ทั้งนี้ เส้นทางต่าง ๆ จากการเชื่อมโยงของทรัพยากรการท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณในจังหวัดเชียงใหม่ สามารถจัดทำได้หลากหลายรูปแบบตามทฤษฎีของนักวิชาการของประเทศไทยและนักวิชาการของต่างประเทศ ทฤษฎีของไทยคือของ บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา และ ปทุมพร แก้วคำ (2558) คือ 1) Hub and spoke loop 2) Circle loop 3) Open jaw loop และ ทฤษฎีของนักวิชาการต่างประเทศ โดย Oppermann (1995) คือ รูปแบบเส้นทางท่องเที่ยวเดียวสำหรับแหล่งท่องเที่ยวเดียว และรูปแบบการท่องเที่ยวแบบหลายแหล่งท่องเที่ยว

สรุปผลการวิจัย

สรุปผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ได้ดังนี้

1. เพื่อศึกษาและรวบรวมทรัพยากรการท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณเชื่อมโยงวิถีความเชื่อไทยในจังหวัดเชียงใหม่ ผลวิจัยพบว่ามีทรัพยากรด้านสถานที่ท่องเที่ยวที่สอดคล้องกับความเชื่อไทย 3 ด้าน คือ 1) ด้านโชคลาภ คือ วัดพระธาตุดอยคำ วัดพระธาตุดอยสะเก็ด วัดสันมะเกี๋ยง วัดโลกโมฬี วัดเทพมณเฑียร ศาลปู่แสะย่าแสะ อนุสาวรีย์ครูบาศรีวิชัยและ ร้อยทวารบาลบ้านเทวาลัย 2) ด้านการงาน คือ วัดศรีมุงเมือง

วัดพระธาตุคุดอยสะเก็ด วัดสันมะเกี๋ยง ร้อยทวารบาล บ้านเทวาลัย อนุสาวรีย์ครูบาศรีวิชัย วัดเทพมณเฑียร วัดสวนดอก วัดพระธาตุคุดอยคำ วัดโลกโมฬี ศาลปู่และย่าแสะและ ศาลพระพิฆเนศ อาเขตเชียงใหม่ วัดพระธาตุคุดอยสุเทพ และ 3) ด้านความรัก คือ วัดสวนดอก ร้อยทวารบาล บ้านเทวาลัย วัดพระธาตุคุดอยสะเก็ด วัดเทพมณเฑียรและ วัดโลกโมฬี

2. เพื่อวิเคราะห์ศักยภาพของทรัพยากรด้านการท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณที่เอื้อต่อการสร้างเส้นทางการท่องเที่ยวเชื่อมโยงวิถีความเชื่อไทยในจังหวัดเชียงใหม่ ผลการวิจัยพบว่าศักยภาพของสถานที่ท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณที่เอื้อต่อการสร้างเส้นทางการท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงวิถีความเชื่อในจังหวัดเชียงใหม่ 3 ด้านคือ 1) การเข้าถึง 2) มีสิ่งอำนวยความสะดวก และ 3) มีสิ่งดึงดูดใจ เช่น 1) อนุสาวรีย์ครูบาศรีวิชัย ร้อยทวารบาล บ้านเทวาลัย ศาลปู่และย่าแสะ และ วัดพระธาตุคุดอยคำ มีความพร้อมในด้านสิ่งอำนวยความสะดวก ที่จอดรถเพียงพอต่อการรองรับนักท่องเที่ยว มีป้ายบอกทางชัดเจน มีเว็บไซต์ของสถานที่ มีดอกไม้ธูปเทียนบริการ ไม่มีการเก็บค่าเข้าชม และ ง่ายต่อการเดินทาง และ 2) ศาลพระพิฆเนศ อาเขตเชียงใหม่ วัดโลกโมฬี อนุสาวรีย์ครูบาศรีวิชัย มีความพร้อมด้านสิ่งอำนวยความสะดวก ด้านชื่อเสียงในโซเชียล การงาน และ ความรัก

3. เพื่อพัฒนาเส้นทางการท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณเชื่อมโยงวิถีความเชื่อไทยในจังหวัดเชียงใหม่ จากการศึกษาได้ 3 เส้นทางดังนี้ คือ เส้นทางที่ 1 เส้นทางท่องเที่ยวสมตั้งใจปรารถนา ไหว้สา ขอพรโซคลาก เส้นทางท่องเที่ยวแบบ Stopover pattern loop โดยการจัดนำเที่ยวแบบ ครึ่งวัน (Half day) เส้นทางที่ 2 เส้นทางท่องเที่ยวเพื่อความก้าวหน้า ก้าวไกล มั่นคง ตำแหน่งหน้าที่การงาน เส้นทางท่องเที่ยวแบบ Base camp loop โดยการจัดนำเที่ยวแบบ (One way itinerary) เต็มวัน (Full day) และเส้นทางที่ 3 เส้นทางท่องเที่ยวคู่สร้างคู่สม คู่คิดคู่ชีวิต (ความรัก) เส้นทางท่องเที่ยวแบบ Circle loop โดยการจัดนำเที่ยวแบบ ครึ่งวัน (Half day)

ข้อเสนอแนะตามผลการศึกษา

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1. ผลการศึกษาชี้ให้เห็นการจัดการด้านข้อมูลของสถานที่ท่องเที่ยวเพื่อนำมาเป็นเรื่องราว ประวัติ เรื่องเล่า ในการเพิ่มความหลากหลาย เพิ่มคุณค่า รวมถึงสามารถเพิ่มมูลค่าทางการท่องเที่ยวได้ ท่องเที่ยว และกีฬาจังหวัดเชียงใหม่ รวมถึงวัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ และผู้ประกอบการธุรกิจนำเที่ยวควรให้ความสำคัญกับกระบวนการจัดการด้านข้อมูลเพื่อสามารถนำไปประชาสัมพันธ์ได้

2. ผลการศึกษาชี้ถึงความหลากหลายในการพัฒนาเส้นทางการท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณที่สามารถทำได้ในพื้นที่จากทรัพยากรที่สัมพันธ์กับความเชื่อต่าง ๆ ดังนั้น ผู้ประกอบการธุรกิจนำเที่ยวของเชียงใหม่ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สำนักงานจังหวัดเชียงใหม่ รวมถึงสำนักงานองค์การบริหารการพัฒนาพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน สำนักงานพื้นที่พิเศษ 6 (น่านและเขตพัฒนาการท่องเที่ยว อารยธรรมล้านนา) ควรพัฒนาให้เป็นต้นแบบทางเลือกให้กับนักท่องเที่ยวและนำเสนอให้เป็นเส้นทางท่องเที่ยวหลักเพิ่มเติมซึ่งให้ความสำคัญกับทุนทรัพยากรทางวัฒนธรรมและความเชื่อของไทย

3. ผลการศึกษาชี้ว่าการสร้างความพร้อมด้าน Hardware ของสถานที่ท่องเที่ยว ทั้งสิ่งอำนวยความสะดวกขั้นพื้นฐานและขั้นเหนือพื้นฐาน จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องมีการลงทุนให้มีความพร้อมเพื่อสามารถรองรับนักท่องเที่ยวและสร้างประสบการณ์ที่น่าประทับใจเพิ่มขึ้นได้ ดังนั้น สำนักงานจังหวัดเชียงใหม่ ร่วมกับท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดเชียงใหม่และสมาคมธุรกิจท่องเที่ยวจังหวัดเชียงใหม่ควรร่วมมือกันในการจัดหา และส่งเสริมความพร้อมด้านสิ่งอำนวยความสะดวกขั้นพื้นฐานและขั้นเหนือพื้นฐานให้เก็บแหล่งท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณ

ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติ

1. ผลการศึกษาชี้ให้เห็นให้มีการจัดการด้านข้อมูลของสถานที่ท่องเที่ยว ภาครัฐและเอกชนในฐานะผู้บริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวควรมีการเก็บข้อมูลภูมิหลังของสถานที่ท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณทั้งที่เป็นออนไลน์และออฟไลน์

2. ผลการศึกษาชี้ไปถึงทรัพยากรด้านสถานที่ท่องเที่ยวที่สอดคล้องกับความเชื่อไทย โดยเฉพาะความเชื่อทางด้านไสยศาสตร์ด้านความต้องการ ซึ่งสอดคล้องกับความพฤติกรรมนักท่องเที่ยวชาวไทย ดังนั้นนักวางแผนการตลาดด้านการท่องเที่ยวควรถูกกำหนดกลยุทธ์สำหรับตลาดความต้องการเฉพาะ หรือการท่องเที่ยวเพื่อความสนใจพิเศษ (Special interest tourism) ให้เป็นประโยชน์ต่อทั้งการสนองความต้องการของตลาดและการใช้การท่องเที่ยวเป็นเครื่องมือในการอนุรักษ์และสืบสานความเชื่อและวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยสามารถเลือกใช้เส้นทางการท่องเที่ยวจากผลวิจัยได้หลากหลายรูปแบบ

ข้อเสนอแนะเพื่องานวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรทำการศึกษาเพิ่มเติมการวิจัยในด้านเชิงปริมาณโดยศึกษาความต้องการของนักท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณเพื่อเทียบเคียงผลการศึกษากับโครงการวิจัยในครั้งนี้อย่างไรและสามารถนำผลการวิจัยไปปรับใช้หรือพัฒนาต่อไปในอนาคตได้

2. ควรมีการศึกษาทรัพยากรการท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณที่เชื่อมโยงวิถีความเชื่อด้านอื่นเพิ่มเติม เช่น ทางไสยศาสตร์และด้านโหราศาสตร์ในจังหวัดเชียงใหม่

เอกสารอ้างอิง

- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย [ททท.]. (2563). *Amazing Thailand Safety and Health Administration (SHA)*. กรุงเทพฯ: การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สำนักงานจังหวัดเชียงใหม่ [ททท.]. (2562). *สถานที่ท่องเที่ยวในเชียงใหม่*. สืบค้นจาก <http://www.tourismchiangmai.org/th/attractions>
- ข่าวช่อง8. (2563). *เปิดคำชะโนดวันแรก ตามแบบ “New Normal”*. สืบค้นจาก <https://www.youtube.com/watch?v=P3rsI9-zPzk>
- ฉันทิช วรรณถนอม. (2559). *การวางแผนจัดนำเที่ยว*. นนทบุรี: เพิร์นข้าหลวงพรีนติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- ชื่นนภา นิลสนธิ. (2559). *การท่องเที่ยวเชิงสุขภาพด้านการพัฒนาการท่องเที่ยวจิตวิญญาณ: ปัจจัยแรงจูงใจที่มีอิทธิพลต่อความพึงพอใจและการตั้งใจกลับมาท่องเที่ยวซ้ำ กรณีศึกษาจังหวัดเชียงใหม่*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารศาสตรบัณฑิต). สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, กรุงเทพฯ.
- ชื่นนภา นิลสนธิ และสุวารี นามวงศ์. (2561). *ปัจจัยแรงจูงใจทางการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพที่มีอิทธิพลต่อความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณ*. *วารสารวิทยาลัยดุสิตธานี*, 12(2), 384-403.
- ชนัญ วงษ์วิภาค. (2560). *การท่องเที่ยวทางจิตวิญญาณ Spiritual tourism*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- เทพ สงวนกิตติพันธ์. (2563). *ความเชื่อ*. สืบค้นจาก https://www.stou.ac.th/offices/rdec/udon/upload/socities9_10.html
- บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา และภูสวัสดี สุขเกลี้ยง. (2549). *การจัดนำเที่ยวและรายการนำเที่ยวภาคเหนือตอนบน*. กรุงเทพฯ: บริษัทเพรสแอนด์ดีไซน์.

- บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา และปทุมพร แก้วคำ. (2558). *ธุรกิจนำเที่ยว Tour Business*. (พิมพ์ครั้งที่ 3). นนทบุรี: หจก.เฟิร์นข้าหลวง พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- พัชรภรณ์ สุนทรวิบูลย์. (2562). นวัตกรรมการสื่อสารกับอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวยุคประเทศไทย 4.0. *วารสารวิชาการนวัตกรรมสื่อสารสังคม*, 6(2), 200-210.
- พระมหาศุภวัฒน์ ฐานวุฑโฒ และนพวรรณ วิเศษสินธุ์. (2562). การจัดการแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ของ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เพื่อรองรับประเทศไทย 4.0. *วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา*, 10(1), 160-163.
- วิภา ศรีระทุ. (2551). *ศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ในอำเภอเขาค้อ จังหวัดเพชรบูรณ์*. (สารนิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ). มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, กรุงเทพฯ.
- สยามรัฐ. (2563). *ล้นค่าชะโนด! นทท.ต่อคิวกราบสักการะ 'ปู่ศรีสุทโธ' ช่วงวันหยุดยาว*. สืบค้นจาก <https://siamrath.co.th/n/167779>
- สุภาภรณ์ จันทวานิช. (2553). *การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สร้อยพร สุรวิชัย และ สุวารี นามวงศ์. (2563). การพัฒนาจุดหมายปลายทาง แหล่งท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณ กับพฤติกรรมนักท่องเที่ยวในจังหวัดเชียงใหม่. *วารสารวิทยาลัยดุสิตธานี*, 14 (1), 145-164.
- สุภา สังขวรรณ. (2560). กลยุทธ์การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในจังหวัดสมุทรสงคราม. *Journal of Management Science Nakhon Pathom Rajabhat University*, 4(1), 1-9.
- สิทธิพงษ์ บุญทอง. (2561). *วัดเจดีย์ ไอ้ไข่: การประกอบสร้างให้กลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ภายใต้วิกฤตความทันสมัย*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ). มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, สงขลา.
- เสียงใต้. (2563). *ส.ส.สาวนครศรีฯ รุดหาหรือสภาของประมาณซ่อมถนนวัดเจดีย์ไอ้ไข่ หลังนทท.แห่เที่ยว คึกคัก*. สืบค้นจาก <https://siangtai.com/2020/07/27>
- สำนักข่าวกรมประชาสัมพันธ์. (2563). *"คำชะโนด" ดินแดนแห่งศรัทธา เดินหน้าสู่แหล่งท่องเที่ยวอันดับหนึ่งของจังหวัด ยอดนักท่องเที่ยวปี 2562 ทะลุ 3.3 ล้านคน*. สืบค้นจาก https://thainews.prd.go.th/th/news/print_news/TCATG200101201755294
- สำนักงานจังหวัดเชียงใหม่. (2564). *แผนพัฒนาจังหวัดเชียงใหม่ (พ.ศ. 2561 - 2565) ฉบับทบทวนรอบปี พ.ศ. 2565*. เชียงใหม่: สำนักงานจังหวัดเชียงใหม่.
- อิสรา ทองทิพย์. (2563). แนวทางการจัดการท่องเที่ยววิถีชุมชนไทยเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจสร้างสรรค์ในจังหวัดสกลนคร. *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี*, 10(1), 57-78.
- Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2018). *Research Methods in Education*. (8th ed). Oxen: Routledge.
- Norman, A. (2011). *Spiritual Tourism: Travel and Religious Practice in Western Society*. Retrieved from <https://bit.ly/2HOYZKN>
- Oppermann, M. (1995). A Model of Travel Itineraries. *Journal of Travel. Research*, 33(4), 57-61.
- Rao, M.S. (2019). *Spiritual Tourism Tourists First, Tour Operators Second, And Destinations Third*. Retrieved from <https://thriveglobal.com/stories/spiritual-tourism/>
- Rovinelli, R.J., & Hambleton, R.K. (1977). On the use of content specialists in the assessment of criterion-referenced test item validity. *Dutch Journal of Educational Research*, 2, 49-60.
- Wehrich, H. (1982). Strategic career management - A missing link in management by objectives. *Human Resource Management*, 21(2), 58.

